

A magyar kérdés

A szerző kolozsvári születésű (1948), Budapesten élő filozófiai író. 1972-től a kolozsvári *Útunk* belső munkatársa. 1975-ben, Romániában jelenik meg első önálló kötete (« A teória esélyei »), de már csak külföldön írnak róla, mert szerzője ellen, ki nem írta meg a rá kirótt dicsőítő cikket, Ceaușescuról, időközben rendőri eljárás indult: 2 évi szilencium, szerkesztőből korrektorrá való lefokozás a jutalma... 1977-ben jelenik meg Descartes-kommentárja, de újabb írásait főleg vajdasági és magyarországi folyóiratok közlik. 1978-ban áttelepül Magyarországra, 1979-től a budapesti bölcsészkaron ad elő filozófiatörténetet. 1980-ban a román hatóság örökre kiutasítja szülőföldjéről. Független nézeteit Magyarországon sem titkolja, s — úgy látszik ezért — 1981 őszétől többé a budapesti egyetemen sem taníthat. Az alábbi írás keletkezésére vonatkozólag az utóirat ad bővebb felvilágosítást.

Teleki László gróf írta Kossuthnak 1849. május 14-én: « Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarország is. Nőttünk az eseményekkel; mármost a kérdés nem az, hogy Ausztria és Magyarhon elváljanak-e vagy egy országot alkossanak, hanem az: a két harcban levő elem közül melyik abszorbeálja a másikat. Frankhon 89-ik évi szerepe: Európát emancipálni, nekünk jutott;

s szerintem nincs választásunk: vagy el kell vállalnunk a szerepet, vagy bukunk. E harc kisszerűen nem végződhetik... *Liberté, égalité, fraternité* még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. Oly rendszert kellene állítanunk, mely által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni és nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótoljuk. Magyarországnak kettő közt van választása; vagy a *corpus jurisra* állva, határait úgy, amint volt, megtartani igyekezni, nem gondolva a fajok féltékenységével, s [ez] úton borostyán sok lehet, de csak hadi, élet megállapítva, de csak szűk, áldozat vérben és vagyonban tömérdek; s a bér? *néhány évi bizontalan jövő*. S ha elveszünk, emlékezni fog rólunk a történezet, de Európa siratni nem. A másik, mit választhatunk, a *corpus juris*ből valamit áldozni... S ez út mit kíván? egy kis önlegyőzést, melynek bére hallatlan dicsőség és élet leend. Nem, e két út között a választás nem lehet nehéz, — mentől többet adunk a nemzetiségeknek, annál kevesebbet kellend Ausztriának és az abszolutizmusnak adunk. A *déchéance*-t [a trónfosztást] kimondották, utána az első lépés megnyugtató manifesztum volna a népeknek... Ha megnyugtadjuk [őket], utolsó csepp vérig velünk lesznek; ha nem: — nem.» (Lásd: Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*, Kossuth, Bp. 1980, p. 216.)

Tudatik: a mindenkori magyar politikai vezetők nem Teleki László útját választották. Az ő útjuk gr. Apponyi iskolatörvényén, br. Bánffy Dezső sovén erőszakoskodásain, a horvátországi vasutak magyar föliratainak botránján, a parlamenti obstrukción és Tiszaeszláron keresztül nyílegyenesen vezetett Trianonhoz, a húszas évek elejének vagonlakó menekültjeihez és a negyvenes évek második felének felvidéki kitelepítettjeihez. Nemzeti tudatunk köztudomásúan ma is biceg. A kisebbségi jogokat és a magyarság jogos nemzeti érdekeit képviselő Károlyi és Jászi ma is — 1981-ben! — országvesztőként szerepel, mintha azért lett volna mindkettő a húszas években Masaryk és Benes barátja, hogy — a negyvenes évek végén! — a magyarelleses szlovákiai kilengéseket mintegy előre igazolja. Sem Trianon, sem a kitelepítések idején nem Káro-

lyiek vezették az országot. Talán éppen azért ők a bűnbakok, mert hajlamosak lettek volna megfogadni Teleki László figyelmeztetéseit? És meg kell mondanom: egyremegy, ha Jászit *kozmpolita* bűnbakként állítjuk az őt nem ismerő közönség elé (Méliusz nagy esszéjéből ismerhetjük a «kozmpolita» szó jelentéstartományát...), vagy nacionalista bűnbakként, ami újabban divat. Pedig világos, hogy egy föderatív, kulturális-jogi autonómiát biztosító, decentralizált Magyarország *másképpen* esett volna szét, mint a vármegyei szakszerűtlen basáskodás és a bürokratikus központosítás békétlen egymás mellett élésében toporgó Magyarország, ahol *csak* a nem túl szabad-
elví Habsburg-ház adta volna meg az általános választójogot (ahogyan végülis a dinasztia hajtatta végre a jobbágyfölszabadítást is) — mert néki nem volt félnivalója a nemzeti kisebbségektől.

A darabont-kormány ismeretes kázusa óta a demokratikus és internacionalista erőket Magyarországon a külföld — Bécs, a kisantant, a nemzetközi zsidó, tőke, az Internacionálé stb. — ügynökeinek lehetett föltüntetni. A tizennyolcadik században játszódó *Rab Ráby* és *A fekete város* századunk első felében még mindig pontoson leírhatta a közkeletű politikai gondolkodás dilemmáit. A szociáldemokraták és a radikálisok *csakugyan* szövetkeztek Ferenc Ferdinánd embereivel, *valóban* belementek volna a trializmusba, *tényleg* hajlandók lettek volna — persze ők is csak bizonyos határok között — a többségi elv érvényesítésére a nemzeti kérdésben is. Ezért őket mind a mai napig gáncs és gyanú éri — holott ők *csak annyi vagy kevesebb jogot adtak volna a magyarországi nem-magyaroknak, mint amennyit mi szeretnénk a külhoni magyar kisebbségeknek.* (Például a magyar Szociáldemokrata Párt — szemben az osztrákkal — körömszakadtáig ellenezte a nemzetiségi szocialista munkásegyletek megalakítását.)

Egyszerűen kétféle mértékkel mérünk; ez a mindenkori önzés sajátossága. Azt hinné a nyájas olvasó, hogy a kultúrfölény-koncepció a múlté? Napjainkban megjelent egyetemi kiadvány indokolia cigány gyerekek részére alapítandó cigány nyelvű iskolák létrehozásának halogatását

a cigány nyelv állítólagos alsóbbrendűségével és szegénységével — ráadásul légbőlkapott érvekkel —, megfélemlítve arról, hogy az összes kelet-európai kis nemzetek csak nyelvújítással, tehát a szókincs mesterséges bővítésével váltak alkalmassá a modern kultúra (még lehet, kétes értékű) áldásainak élvezetére.

Miközben a milliós turistaforgalom ellenére a 12-es buszon ellenségesen vihognak a szokatlanabb idegen beszéd hallatán, miközben a cernatrikót lecsókonzervre cserélő lengyel háziasszonyok láttán rendőrért kiált a nemzeti érzés, miközben a cigányosodó aprófalvaktól fölsőbb utasítás és összebeszélés nélkül orozzák el a községi tanácsok a szociális juttatásokat — néhány elszigetelt értelmiségi buzgólkodása ellenére a legtöbben rá sem hederítenek a határon túli magyar kisebbségekre. Persze, hangulatok vannak: de kétlem, hogy a nemzetiségi iskolaügy problematikus állapota összesen annyi fölháborodást kiváltott volna, mint a kétségkívül komikus és dühítő romániai benzinrendelet (amelyet egyébként azóta visszavontak). Persze, hiszen itt a *saját* zsebünkről volt szó, nem erdélyi véreinkről.

Erdélyi ember Magyarországon igen könnyen találkozik az « etnikai tudatosság reneszánszának » egész skálájával. Az egyik végponton ez van: « jé, maga milyen jól beszél magyarul! » — a másik végponton pedig ez: « csak Erdélyben beszélnek már szépen magyarul! »

Az első mondat: tudatlan otrombaság. Az erdélyi magyar is magyar, nem a *How To Say It In Hungarian?* c. könyvecskéből, hanem az édesanyjától tanulta a nyelvet. A második: az csak elkeserítő. Hiszen csak annak lehet fogalma az erdélyi magyar nyelvromlás mértékéről, aki *románul* tud. (Sőt: ép nyelvérzékű erdélyi magyarok gyakran azért használnak aggálytalanul magyartalan kifejezéseket vagy idiomatizmusokat, mert román nyelvtudás híján *nem ismerik föl* az idegen elemet!) Szaporodnak a tükörszerkezetek, az 1945 utáni, a közbeszédben hatalmas súllyal szereplő civilizációs szókincs szegényes (a gépkecski-kultúra, a sport, a mozi, a közgazdaság, a technika nyelve már nem magyar — azt, hogy « lelátó », « mez », « szerelvényfal », « nagytotál », « nyereségrészesedés »,

« táppénz », « forgalomelterelés », én is *könyvből* tanultam — s ez a Felvidéken és a Vajdaságban sincs másképp, pedig ott kapható a pesti újság...), az ifjúsági rétegnyelv, az argó részint román, részint egyértelműen tájnyelvi elemekből táplálkozik stb. stb., nem is szólva a hivatalos szókincsről (buletin = 'személyi igazolvány', flotant, sőt: flotáns = 'ideiglenes bejelentő', szektorista = 'körzeti rendőr', és így tovább). Az erdélyi *köznyelv* már jó ideje önállósult, a sajtónyelv részint szándékosan (pontosabban: irányítottan) távolodik a magyarországitól, még annál is értelmetlenebb, rútabb és idegenszerűbb, az irodalmi nyelv pedig kerüli a jelent, amelyhez egyszerűen nincsenek szavai: a művek « ízes » egzotikuma gyakorta csak a szerző akrobata-ügyességéből származik, amellyel meg akarja kerülni a gépkocsilámpák beállításával kapcsolatos megoldhatatlan nyelvi nehézségeit — ebből balladai homály és sokatmondó szűkszavúság származhat, amitől ájuldogni lehet a budapesti zsöllyében.

Csöppben a tenger: tudásunk az ún. nemzeti sorskérdésekről a göromba föltételezések és tudatlanok nosztalgiai között hanyódik. Budapesten reggeltől estig bosszant, hogy az emberek leszoktak az ikes igékről és « ide » helyett is « odá »-t mondanak (« add majd nekem *oda* a könyvet! » — őrijítő...), de az erdélyi magyar köznyelv viszonylagos és pusztán alaktani tisztasága aligha ellensúlyozza azt, hogy Romániában az 1977-78-as tanévben több mint 180 000 egyetemi és főiskolai hallgatóból csak 7497 a magyar (4,15 %, az ország lakosságának pedig — hivatalos adatok szerint — 7,9 %-a az), ehhez pedig hozzá kell tenni, hogy korábban a magyarok enyhén túlreprezentáltak voltak a felsőoktatásban. (Vö. *Korunk*, 1980/1-2, 57. o.) Ezen kívül tudnunk kell, hogy szokás szerint a végzett fiatal kisebbségi értelmiségiek fele sem kerül nemzetiségi területre (a kötelező munkába-állítás látszólag pártatlan, ravasz mechanizmusát itt nincs terünk ismertetni). Továbbá: a magyarság élveszületési arányszáma Romániában 18,36 ezrelék, az országos arányszám: 20,8 ezrelék, az összes erdélyi: 20,3 ezrelék. (Tehát a Kárpátokon inneni területen is, pusztán « természeti », azaz civilizációs okokból is romlik a magyarság részará-

nya.) A magyarság mintegy egynegyede már ún. internetikus diaszpórában él. A « tiszta magyar »-nak mondott vidékeken is elkezdődött ez a folyamat, nem utolsósorban a következetes telepítési politika következtében. Székelyföldön, Hargita (Csík-Udvarhely) megyében 1966-ban 88,1 % volt a magyar, 1977-ben 85,0 %, Kovászna (Háromszék) megyében 1966-ban 79,4 %, 1977-ben pedig 78,2 %. (Forrás: Semlyén István: *Országos és nemzeti-ségi népességgyarapodás*, Korunk Évkönyv, Kolozsvár, 1980. — Pontos és értelmes összeállított adatok csak egy angliai kiadványban található: George Schöpflin: *Hungarians in Rumania*, Minority Rights Group, London, 1977.)* A magyar tannyelvű oktatási intézmények száma — akárcsak Szlovákiában — folyamatosan csökken. Az erdélyi magyar értelmiségi tipikus alakja többé nem a kolozsvári professzor, a marosvásárhelyi főorvos, a nagyváradi ügyvéd, a brassói lapszerkesztő, hanem a falusi tanító és a Havasalföldről hazalátogató mérnök. A vitathatatlanul színvonalas és dinamikus kulturális élet elveszítheti értő közönségét. Az erdélyi kultúra egyre regionálisabbá válik, Magyarországhoz fűződő kapcsolatai — a szorgos nyesegetés következtében — elsorvadnak. A gyermeklapokat elárasztják a székely kisiskolások felező nyolcasokban írott harcias dációromán versei. Megszületett a műszó is: *elcsángósodás*.

A moldvai csángo-magyaroknak évszázadok óta nincsenek már magyar tanítóik és papjaik (a Vatikán itt förtelmes szerepet játszott, s ez nem látszik változni — idevágó glosszámra az egyház a füle botját sem mozgatta). A csángók számára az, hogy vannak hozzájuk hasonlóak a Kárpátokon túl is, inkább legenda.** Ilyen legendává halványulhat kb. 14 millió Duna-medencei magyar *egységes* műveltsége is.

* Ennek teljes magyar szövegét lásd: *Magyar Füzetek*, 5. — *A Szerk.*

** Föl kell hívnom itt a figyelmet Domokos Pál Péter csángó tárgyú műveire — túl kevesen ismerik ezeket a pótolhatatlan munkákat.

Mi történt?

Tudjuk, hogy szemben a Versailles-i, St. Germain-i, trianoni békékkel és a Népszövetség gyakorlatával, az 1947-es párizsi békeszerződések, az ENSZ Alapokmánya és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata *nem* részé-síti jogvédelemben a nemzeti kisebbségeket. (Vö. Kővágó László: *Kisebbség — nemzetiség*, 2. kiad. Kossuth, Bp. 1978, 22-24. o.) A nemzeti kisebbségek *kollektív joga* a második világháború óta nem létezik, a nemzetközi jog nem ismeri el őket külön csoportérdekekkel rendelkező, képviselhető és védhető jogi személyiségekként, s ezzel minden autonómia- vagy önrendelkezési-függetlenségi törekvést *csak* politikai jellegűvé tesz; kisebbségi autonómia, föderalizmus stb. mellett szinte lehetetlen « legalista » módon érvelni, hacsak az egyes nemzeti államok alkotmánya vagy törvényei ezt nem teszik lehetővé; de ahol az ilyen (*legális*) politikai küzdelem lehetséges, ott többnyire a kulturális autonómia és a föderalizmus előtt is nyitva áll az út. Tehát a helyzet az, hogy ahol *a többség nem engedi meg*, ott a kisebbség saját jogaiért nem folytathat *jogi* harcot — s hogy ez mit jelent, azt az ETA és az IRA until idézett példái *is* megvilágíthatják, de persze a katalán autonomisták békés sikerei is.

Clementis csehszlovák külügyminiszter a legutóbbi békétárgyalásokon ezt mondta: « ... a nemzeti kisebbségek a népek és államok közötti viszályok szüntelen forrásai. Ezért Csehszlovákia nem tartja lehetségesnek a vizatérést a nemzeti kisebbségek politikájára, amelynek keresztülvihetetlenségét a tapasztalat bebizonyította... » (Idézi: Kővágó, 31. o.) Érthető kijelentés, gondoljunk Henlein szudétanémet mozgalmára vagy a Norbert Burger-féle mai dél-tiroli újnácikra. (Burger több mint százezer szavazatot kapott a tavalyi osztrák elnökválasztáson!) De ismeretek beszédének következményei is — gondoljunk Janics Kálmán könyvére, *A hontalanság éveire*, Dobos László *Földönfutókjára*. Vlado Clementisnek igaza volt: a kisebbségek állandó viszályok forrásai. Fölszámolásuk viszont robbanással fenyegethet.

Az ENSZ 1974-ben Ohridban szemináriumot tartott a nemzeti kisebbségek kérdéséről. Ez a szeminárium per-

sze csak ajánlásokat dolgozhatott ki. A jugoszláv javaslatot, amely szorgalmazta volna az ENSZ-ben egy világméretű kisebbségvédelmi egyezmény elfogadását, szótöbbséggel elvetették. (Kővágó, 116. o.) A hivatalos magyar állásfoglalás Ohridban óvatos: « A kisebbségi csoportok támogatására és megvédésére irányuló multilaterális egyezmény megkötésének szüksége a magyar kormány gyakorlatában mindeddig nem merült fel. » (Kővágó, 157. o.) De azt is kimondják: « A Magyar Népköztársaságnak külön egyezményekben szabályozott együttműködése a nemzetiségi csoportok támogatására és megvédésére nincsen. A nemzetiségi csoportok nyelvoktatásának és kulturális tevékenységének támogatását azonban több kormánnyal kötött *kulturális* [kiemelés tőlem — T.M.G.] egyezmény biztosítja. » (Kővágó, 156. o.) Ilyen egyezményünk van Csehszlovákiával, az NDK-val, a Szovjetunióval és Jugoszláviával. *Romániával* — ahol kétmillió magyar él — *nincs!*

Olyan típusú megállapodásunk pedig, amilyent Ausztria, illetve Olaszország és Jugoszlávia kötött elsősorban a karintiai szlovénok, a fiumei olaszok védelme céljából, amely némi beleszólást enged az anyanemzetnek államhatárokon túlra került csoportjai védelmében, senkivel sincs, de ez a megállapodás és a belőle következő informális és diplomáciai eljárás mód különben is — sajnos — példa nélkül áll manapság.

A közelmúltban elhunyt Világhy Miklós professzor a *Valóságban* a magyar Országgyűlés reformjára tett javaslatot. (Később Szabó Imre akadémikus ugyanott a halálbüntetés tabujához nyúlt mértéktartóan, de bátran.) Utánnoza az állampolgári kezdeményezésnek ezt a rokonszenves módját, szeretném e lap* nyilvánossága előtt azt javasolni: próbálja meg a magyar diplomácia bilaterális egyezményekkel segíteni a külföldi magyar és a magyarországi nem-magyar kisebbségeket. A gyakorlat azt mutatja, hogy ez nem lehetetlen és senki érdekeit, egyetlen ország szuverenitását sem sérti. A két világháború között a Nép-

* Lásd az Utóiratot.

szövetség sok száz magyar kisebbségi sérelemmel foglalkozott, ezek közül jó néhányat nemzetközi bíróság orvoslott, pl. az optánsok ügyét és másokat. Ma egyetlen államnak sem kell attól tartania, hogy kisebbségi jogsérelem miatt nemzetközi bíróság avatkozik belügyeibe, tehát mindenfajta csorbulása a nemzeti függetlenségnek — legalábbis ami a kisebbségeket illeti — lehetetlen. Az ilyen egyezmény azonban nyílttá teszi a kimondatlanságukban elmérgesedéssel fenyegető problémákat, és fölszámolja az olyasfajta fikciókat, hogy pl. a bácskai és baranyai délszlávoknak semmi közük egymáshoz. Lehetővé tenné azt, hogy az anyanemzetek anyagilag és szervezetileg támogassák rokonaikat. Azt hiszem, a magyarországi közvélemény elfogadná a külhoni magyaroknak juttatott ösztöndíjak, az ingyenes könyvküldemények, a mi pénzünkéből létesített kisebbségi intézmények anyagi terheit. (Erre egyébként precedens is van, jó régi. 1902. december 5-én az akkori — Erdély nélküli — Romániában élő magyarok: csángók és [főleg bukaresti] kivándoroltak oktatás- és művelődésügyi megsegítése érdekében a miniszterelnökségen rendezték az első értekezletet Szmrecsányi Pál szepesi püspök, a Szent László Társulat elnöke, Pallavicini János örgróf, bukaresti cs. kir. követ és Bartók György erdélyi református püspök részvételével. (L. erről: Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéről*, III. Tankönyvkiadó, Bp. 1964, 184. o.)

De hát persze az is jó volna, ha elérnénk, hogy a határon ne kobozzák el általában a magyar nyelvű könyveket, különösen azokat, amelyeknek esetleg a címében is szerepel a « magyar » szó...

A határokon nincs mit vitatni. Olyanok, amilyenek. Az egyes államok politikája olyan, amilyen — befolyásolni alig tudjuk. De a szerény segítség elkél; ennek a gondját senki nem veheti le a magyar állam válláról.

Ami pedig az önrendelkezés *szocialista* programját illeti: « ... a nemzetek, a nemzetiségek 'joga', hogy *saját dolgaikat önmaguk igazgassák*... Könnyen érthető, hogy az önrendelkezés ilyen formája önmagában nem valósítható meg: vagyis csak akkor s úgy válhat valóra, ha az önrendelkezés az *egész* társadalmat jellemzi. Ha ezen a

kereten belül valósul meg a nemzetiségek 'önigazgatása'. » (Tordai Zádor: *Gondolatok és ábrándok a nemzeti kérdés mentén*, in: *Közönséges emberi dolgok*, Magvető, Bp. 1974, 352. o.)

Ez a szocialista program igen régi, első alakját még Karl Renner és Otto Bauer fogalmazta meg. Bírálójuk így foglalja össze koncepciójukat: « Ez a program pedig csak úgy valósítható meg, ha a nemzetiségi törekvéseket kivonjuk a politikai érdekharok területéről, ha a nemzetiségi kérdésből *hatalmi kérdés* helyett *kultúrkérdést* csinálunk, melyet minden nemzetiség saját belátása és anyagi eszközei szerint szabályozhat. A vallási ellentétek is csak akkor veszítették el romboló természetüket, mikor *a territoriális principium romjain* kifejlődött a *vallási autonómia* rendszere, mely lehetővé tette, hogy egy vallás hívei szabadon tömörülhessenek és elégítsék ki vallási szükségleteiket. A nemzetiségi kérdés is csak a *nemzetiségi autonómia* alapján oldható meg, mely politikai-hatalmi kérdésből lelkiismereti-kulturális kérdést csinál. » (Jászai Oszkár: *Néhány szempont a nemzetiségi kérdéshez*, in: *A szociológia első magyar műhelye*, 1, Gondolat, Bp. 1973, 434. o.)

Ennek a lelkiismereti-kulturális vonatkozásnak a politikai jelentését — az elnyomott *osztályokkal* kapcsolatban, de elnyomott *etnikumokra* is vonatkoztathatóan így írja le egy nagy szocialista teoretikus: « ... Az elnyomott osztály osztályharca — még ha gazdasági érdekből származik is — lényeges ideális tartalommal bír. Mert miről van szó egy feltörekvő osztály minden küzdelmében? Mindazt, amit tudatlanságában, szegénységében és elnyomatásban átélt, nemcsak hátráltatónak, hanem egyszersmind értelmetlennek, igazságtalannak, erkölcstelennek kell felfognia. Így osztálykövetelése i éppen úgy az új értelem és az új erkölcs követelése i. Minden osztályharc tehát az elnyomott osztály szükséges küzdelme az értelemért, az erkölcsért, küzdelem az igazságért. » (Max Adler: *A szocializmus kultúrjelentősége*, A Szociáldemokrata Párt Központi Titkárságának Anyag- és Adatszolgáltatása, Bp. 1947 augusztus, 38. o.) Az ausztromarxizmus a proletár mozgalomnak ezt a képét terjesztette ki a

nemzeti emancipációs mozgalmakra, ez határozta meg a századeleji magyar baloldal, elsősorban Ady, Jászi és a többi radikális fölfogását a kérdésben. Durva egyszerűsítéssel ugyan, de nem igaztalanul mondhatjuk: az egyének emancipációján túl a csoportok *csopertos* emancipációja — ez itt a szocialista nézetek veleje. (Így gondolta ezt Vasile Goldiș is, Jászi román barátja, magyarországi szocialista, akinek 1912-ben Aradon magyarul megjelent könyve, *A nemzetiségi kérdés*, a hetvenes években nagy sikert aratott Erdélyben Hajós József kiváló jegyzeteivel és még egy kiadásban, Gáll Ernő akadémikus tanulmányával — sőt, románra is lefordították. 1918-ban Goldiș már nem tárgyalt Jászival, és ugyanazon év december 1-én a gyulafehérvári román nemzeti nagygyűlésen demokratikus programot hirdetett meg a nemzetiségi kérdésben — Ferdinand von Hohenzollern-Siegmaringen nagyromán nemzeti monarchiáján belül, Averescu marsall Budapest felé nyomuló csapatainak védelmében.) Hatvanhárom esztendő tapasztalata igazolja, hogy a közületek védelme a demokratikus nemzetiségi politika sarkköve.

A kisebbségi kérdés egy mai szocialista szakértője így summázza nézeteit: « Gyakorlatunk, valamint a szocialista öngazgatói viszonyok hosszú távú fejlődési útja — tehát a 'nemzetek öngazgatása' — megvalósulásának szempontjából alapvető fontossággal bír, hogy a nemzetiségek külön érdekei, tehát a nemzetiségek nemzeti sajátosságainak érvényesítése a községnél tágabb... alapon valósuljanak meg; ilyen tekintetben van kiemelkedően fontos szerepük az autonóm tartományoknak, többek között a nemzetiségek *kollektív jogainak* [kiemelés tőlem — T.M.G.] megvalósulása szempontjából... » (Rehák László: *Kisebbségtől a nemzetiségig*, Forum, Újvidék, 1979, 237. o.)

Tudvalévő, hogy a II. és III. Internacionálé egyaránt soknemzetiségű államnak tekintette a versailles-i ún. utódállamokat, tehát nemzeti kisebbségeiknek önrendelkezést követelt, egészen az elszakadás jogáig: ennek köszönhető az egykori KRP* magyar-zsidó többsége (pontosabban:

* Kommunisták Romániai Pártja.

magyar, magyar zsidó és zsidó, ami a jiddis anyanyelvű moldvai-besszarábiai-bukovinai forradalmárok miatt mást jelentett, mint az asszimiláció Magyarországon például) s a mai román vezetés Komintern-bírálatának nagyobb része. A MADOSZ és utóda, az 1949-ben (a Kurkó Gyárfás, Méliusz József, Balogh Edgár, Demeter János, Csögör Lajos, Jordáky Lajos, illetve Márton Áron gyulafehérvári rk. püspök elleni perekkel egy időben) fölőszlatott Magyar Népi Szövetség a KRP fő erejét jelentette.

A kisebbségi autonómia kérdése döntő aspektusa volt az 1945 márciusi romániai fordulatnak, az Észak-Erdély fölötti fölségjogok visszaszerzése és a magyar jogokat garantáló, kommunista irányítású Groza-kormány hatalomra jutása — Sztálin kegyelméből — uno eodemque actu történt.

S hogy mi az önrendelkezés, az autonómia tartalma mint remény és mint rettegés, ezt Gaál Gábor így írta le Kolozsvárott 1946-ban: « Mi magyarok itt Romániában vagy a görögség új népe leszünk, vagy elpusztulunk mind egy szálig... A görögség új népe úgy, akkor, ha megvalósítjuk magunk közt — s ezáltal a példát sugározzuk szórványainkban a körülöttünk levőre — a demokráciát, vagy elveszünk. Ha a tél jön, még a kóbor embernek is be kell rendezkednie a hidegre... Be kell rendezkednünk nekünk is. Erdélyben mindig fagyosabb a szél... » (Idézi Tordai Zádor: *Legyünk realisták...!*, Magvető, Bp. 1977, 147. o.)

1948-ban az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága a Közgyűlés megbízásából kisebbségvédelmi tervezetet dolgozott ki, benne — Dánia, Jugoszlávia és a Szovjetunió javaslatára a híres 25. cikkely: « Azokban az államokban, amelyekben etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek vannak, az e kisebbségekhez tartozó személyeket nem lehet megfosztani attól a joguktól, hogy csoportjuk többi tagjával együtt saját kulturális életük legyen, vallásukat gyakorolják vagy nyelvüket használják. » (Idézi Rehák, 102. o.) A határozattervezetet *máig* nem tűzték napirendre!

Csehszlovákiában « az ún. 33-as elnöki dekrétum [Beneš] ... 1945. augusztus 2-án a kollektív felelősség elve alapján a szlovákiai magyarok elsőprő többségét is meg-

fosztotta csehszlovák állampolgárságától. A 33-as elnöki dekrétum igazolta a már korábban hozott diszkriminációs intézkedéseket... » A Szlovák Nemzeti Tanács 1945 februári rendelete értelmében « elkobozzák a németek, a magyarok, árulók és az ellenségek mezőgazdasági ingatlan vagyonát. Ezt az intézkedést... újabbak követték, amelyek kiterjedtek a magyar nemzetiségű lakosság mindenemű [!] ingó és ingatlan vagyonára. » (Arató Endre: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből*, Magvető, Bp. 1977, 348. o.) Aztán jött a kilakoltatás, az internálás, az át- és kitelepítés, a « lakosságcsere » és a « reszlovakizálás»...

Mi történt?

A magyar fátum?

Így láttak bennünket azok, akik fölött uralkodtunk: « férgökként tekeregnek a szlovákok a magyar tirannusok talpa alatt... amilyen vad volt az a 'baskir' fajta, olyan maradt máig is... e baskir fickók dühe nem ismer gátat s mértéket » (Pospíšil-Hurban, 1841, idézi Kovács Endre: *Szemben a történelemmel: A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon*, Magvető, Bp. 1977, 195 o.), s így azok, akik uralkodtak fölöttünk: « minden magyar akár miniszter, akár herceg, akár bíboros, polgár, paraszt, huszár vagy háziszolga, mind forradalmár, mind csőcselék » (Ferenc Ferdinánd főherceg, 1904, idézi Gergely András - Szász Zoltán: *Kiegyezés után*, Gondolat, Bp. 1978, 234 o.).

Vajon minek köszönhetjük, hogy a legellentétebb indokokból ugyan, de vitathatatlanul mi vagyunk Európa legnépszerűtlenebb nemzete? Ady így látta:

Nem adta nekünk az Isten,
Hogy ki szeret, az segítsen,
Sohasem.

Magunk is ritkán szerettük,
Kikért szálltunk hősen, együtt,
Valaha.

Valahogyan bajok voltak,
Lelkünknek, e toldott foltnak
Bajai.

Egyformán raktuk a szépet
Barátnak és ellenségnek,
Mert muszáj.

Egyformán s mindig csalódtunk,
De hát ez már a mi dolgunk
S jól van ez.

S szebb dolog így meg nem halni
S kínoztatván is akarni:
Magyarul.

Gondolkodhatunk azon, hogy ez a « mi », aki ezt tette, akivel ez történt, így, együtt, létezett-e valaha. Mindegy: akárki tette, akárkivel tették, a sorsunk ez lett. Nem új dolog, hogy ártatlanok is ítélet alá esnek, mert valami összekötötte őket vétkesekkel. És annyi bűn után én még az igazi vétkesek fölötti ítélkezéshez sem éreznék erőt.

S a baj az, hogy akár magunk, mind ellenfeleink, mind barátaink rossz etikai fogalmakban gondolkodnak a nemzetről és a nemzeti kérdésről. Nem ritkán tűnhet úgy, hogy valamely etnikum akkor érdemelte ki a fönnmaradáshoz való jogot, ha az ítélkezők bizonytalan kritériumai szerint « jó »: azaz pl. történelme valamiképp « haladónak » minősül, kultúrája régi keletűnek — mondjuk: Decebál dák király sok száz évvel a magyarok bejövetele előtt alapított államot (ezt nevezi Szűcs Jenő historizálásnak) —, nemzeti karaktere rokonszenvesnek, politikája a jó oldalon állónak stb. stb. A szlovákiai magyarok elleni rendszabályokat némelyek azért sokallják, mert szerintük a fasiszta fertőzés nem is volt annyira erős a Felvidéken. Az erdélyi magyar kultúra megóvásának szükségét azzal indokolják, hogy ez a kultúra értékes hagyományokat őriz. *Ez az érvelés 100 %-ig azonos ellenfeleink — a bárhol élő nacionalisták — érvelésével.* A kollektív

felelőség elve akkor is ártatlanok szenvedését okozza (tehát mélységesen erkölcstelen), ha valamely embercsoportban a vétkesek száma nagyobb valamely — persze önkényesen meghatározott — kvótánál. Diszkrimináció és üldözés minden embercsoporttal szemben bűn, ha jogilag és erkölcsileg nem feddhetetlen, igazságos és méltányos — márpedig a *pozitív* jog csak egyének felelősségét mérlegelheti; általános, azaz természetjog csak az embercsoportok *iránti* kötelességek, recte: az emberi jogok felől intézkedhet.

Számtalanszor hallottam, hogy az erdélyi magyar művelődés bizony veszélyeztetett helyzete azért tragédia, mert ott európaibb szellemi képződmény menne veszendőbe, a Kárpátokon túl a bizánci-ortodox, keleti barbárság kezdődik, és így tovább. (A stílus ennél enyhébb is, élesebb is volt.) Föltéve, de *meg nem engedve*, hogy ebben a kijelentésben van némi értelem, vagy felőlem akár igazság is, ez nem lehet indok. Nem szabad annak lennie. Hiszen ez azt jelenti, hogy az ún. magaskultúra nélküli etnikumok egyetlen lehetséges sorsa az önkéntes vagy kierőszakolt asszimiláció lehet. Tessék megkérdezni a testőrírókat, mai cigány értelmiségieket vagy bárkit a harmadik világban! Eleven parazsat gyűjt a fejére, aki ilyet mond.

Minden embercsoport fönmaradása *érték*, amenyiben fönmaradását ez az embercsoport *akarja* (illetve: ezt kell realizálandó értéknek tekintenünk: ennyi kötelező). Ugyanis kívülről, leíró módon embercsoportok értékét megítélni és méricskélni: ez éppen a mi európai civilizációnk két alappillérét dönti ki — és éppen ezt tették a fasiszta és egyéb diktatúrák —, nevezetesen az akarat szabadságát és minden ember elvi egyenlőségét. Kívülről senkinek nincs joga eldönteni másokról, hogy érdemesek-e az emberhez méltó, tehát autonóm, saját akaratuk által meghatározott létezésre. És nemcsak e bűnös gondolkodásmód *következményei miatt!*

« A kulturális nemzethez tartozás még kevésbé [mint a szociológiai nemzethez tartozás] « szabad választás » tárgya, de az itt érvényesülő ontológiai szükségszerűség, mint az etikában, az egyedüli lehetséges emberi szabad-

ságnak, az empiria kauzális megkötöttségétől való megszabadulásának a kifejezője: az önmagát, az önmaga lényegét választás aktusa... a szabad szubjektum szabad önmagát tételezése. » (Lukács György: *Hozzászólás a nemzetiségi kérdés vitájához*, 1918, in: *A Vasárnapi Kör*, Gondolat, Bp. 1980, 293. o.) Az asszimiláló erőszak vagy furfang ezt a szabad aktust fojtja el — az önmagamat és önmagunkat választás ezért semmilyen további erkölcsi védelemre nem szorul. Nem helyeselhető, de érthető, hogy egy hitvitában valamely eszme köré gyülekező embercsoport « jobb »-nak minősül: ez az adott hitelvek megítélésének függvénye, s itt figyelmen kívül kell hagynunk az adott hit matériáját ahhoz, hogy a tolerancia elvont követelményeit megfogalmazzassuk és érvényesíthessük. (Hiszen a toleranciánk miatt esetleg a « rosszabbik » egyházban rekedő emberekre az örök kárhozát leselkedik.) A nemzet semmiképpen nem önkéntes egyesülés, a benne való részvételből nem következik egyéni felelősség: következésképpen a belőle való tökéletesen szabad kilépés — ami pusztán föltételes konstrukció, a tapasztalatban ilyen esettel nem találkozunk — elvont jogának fönntartása mellett kimondható, hogy a kényszer hatására bekövetkező vagy a hátrányos megkülönböztetés miatt önző egyéni érdekmotívummá változtatott asszimiláció politikájának védelme (legalábbis szocialista, demokratikus vagy szebedelvű nézőpontból) lehetetlen.

A följebb jellemzett gondolkodásmód következményeinek iszonyatát láthattuk. Etnikumok megsemmisítése — Auschwitz —, osztályok megsemmisítése — Pol Pot elvtárs haláltáborai — valóban egyértelmű bizonyíték. Embereknek és embercsoportoknak a maguk irányította (autonóm) politikai létezéshez való jogához elegendő föltétel politikai képzeletük által motivált politikai akaratuk. Ehhez nincs szükség ún. történelmi jogokra (pláne, ha költöttek). A historizáló érvelés mindig hamis — azt a történettudomány maga is, Szűcs Jenő kiváló munkáiban elég jól bebizonyította —, mert az önmagukat kormányzó emberek demokráciájának (tout court. a demokráciának) fogalmában gondolkodó társadalom nem szorulhat rá: nem a maga föltételezett történelmi lényegét ku-

tatja (*mi a magyar?*), hanem azt, hogy *mit akar*. A « magyar szőlőművelő lelki alkata »-szerű szomorú képzelgésből (Szekfű) — hogy rosszabbat ne is említsek — semmi nem következik arra nézve, hogy a magyart mi illeti meg. Az autonómia megszabja önnön határait: ha a magyarságot az illeti meg, amit óhajt, akkor nem kívánhatja a másét, mert akkor az autonómiát — saját önálló akaratának és méltóságának elvét — csorbítaná. Azok a vulgáris bölcseleti fantazmagóriák, amelyek valamely etnikum, osztály stb. vélt metafizikai lényegéből vagy hivatásából indulnak ki, semmiféle jogot nem alapozhatnak meg. Mert a jog egyedüli alapja a szabadság, a szabadság pedig oszthatatlan és egyetemes. Egyetemes, *katholiké*; voltaképp szégyen ezt kétezer évvel Kr. u. még emlegetni.

Jogtalan állapot az, ha a törvényes rend úrrá teszi a kisebbséget a többség fölött; jogtalan állapot az is, ha a törvény nem *védi* meg a kisebbséget, akár a többséggel szemben is. Mert ha az egyenlőség nem engedi meg a különállást, különvéleményt, másságot (ahogyan az a jakobinus modell szerinti központosított nemzeti államban van), akkor a szabadság, majd önmaga ellen fordul. A többség mindenre törekedhet, csak saját nézőpontjának olyasfajta abszolutizálására nem, amely pótlólagos jogokkal ruházná föl csak azért, mert többség. Ha az emberi szuverenitásból és morális szabadságból kiindulva képzelünk el igazságos rendet, akkor százmillió emberrel szemben is *védelmexnünk kell* egyetlen ember igazának lehetőségét, szándékainak méltóságát. Csak a *mértéket* lehet és szabad mérlegelni. Mondjam azt, hogy Hitler szavazattöbbséggel jutott hatalomra? Hiszen tudjuk.

Ebből — és még sok egyébből — is kiderül, hogy kultúrák, népek, foglalkozási csoportok, osztályok, fajok, irányzatok stb. között olyan « tartalmi »-materiális kérdések is fölmerülnek, amelyekről lehet ésszerűen beszélni. Mindezek között jelesül *versengés* is van. A cseh demokrácia más, mint a lengyel nemesi republikanizmus, a magyar közjogi politizálás, a plebejus-historizáló román retorika, az antipolitikus, « mély » orosz népiesség, hogy csak közismert hagyományokat említsek.

De ha ebből megint nemzetkarakterológia lesz, akkor megette a fene az egészét. A cseh demokrácia hitele nálunk elég gyöngye lábán áll, mert az embereknek a nemeskosúti sortűz, a Kisantant és a kitelepítés jut róla eszébe — és ettől aztán más nem is. Az, hogy a cseh demokrácia a félféudális nagyszerb és nagyromán monarchiákkal szövetekezett, a hibáit mutatja. Az, hogy Beneš nem népszavazást kívánt, hanem vérbosszút, sajna ugyanerre utal. (Kétségkívül az embernek meghűl a vér az ereiben, amikor arról olvas, hogyan utasította vissza még a háború alatt a Jaksch-féle szudétanémet szociáldemokraták közleledését, akik elvégre pont olyan antifasiszta emigránsok voltak, mint ő. — No és aztán persze Gottwaldék szovinizmusban voltak kénytelenek versengeni vele.) Nyilván ezek miatt a csöppet sem jelentéktelen vétkek miatt a fű alatt rá lehetett játszani a (hangsúlyozom: *irigylésre méltó és nagyszerű*) cseh huszita-demokrata hagyomány iránti bizalmatlanságra. Nem kell ehhez az ún. « sarlókalapácsos nacionalizmusnak » (Könczöl) explicitnek lennie. — De tovább megyek: a tizenkilenc és negyvenöt közti időszakban a magyar államnak több van a rovásán, mint a csehszlováknak. Indokolt volt ezért a magyarok vegzálása itt és amott? Aztán: miért voltak magyar, szlovák és román fasiszták, miért nem nagyon csehek és lengyelek? Miért nem nagyon voltak cseh, magyar és román partizánok, miért voltak franciák, olaszok, szerbek, lengyelek? Miért volt fölkelés a varsói gettóban, miért nem volt a budapestiben? Miért kollaboráltak a megszállókkal a franciák, miért nem a hollandok, dánok, görögök? Miért ébresztett tiszteletet Antonescu marsall Hitlerben és miért az egyik legnevesebb mai román íróban? Volt két szélsőbaloldali terrorista a cári Oroszországban; az egyiket Pilsudskinak hívták, a másikat Dzsugasvilinek — miért lett az egyikből radikális-konzervatív lengyel államférfi, miért a másik kisebbségi férfiúból nagyorosz bolsevik? Miért hirdetnek a görög utazási irodák kirándulást « a Városba », ahelyett, hogy Konstantinápolyt vagy akár Isztambul (!) írják? Tudománytalan, részint ostoba kérdések ezek, de tudjuk, hogy Közép-Kelet-Európában ilyesmiről beszélgetnek az emberek. Ki ölt meg több zsidót?

A románok vagy a magyarok? Hihetetlen, ugye? De
nányszor hallani!...

Az országok, nepek, megyebek versengése természetesen nem pusztán es nem főleg racionális természetű.* (Ami nem jelentheti a rossz naturalista-biológiai redukcionizmusnak tett engedményt. « A kritikátlanosság az alap, a talaj, a kiindulás és logikai premissza, a többi belőle nő ki és következik: mivel [ez a gondolkodás] lemondott a dolgok megítéléséről az értékekhez való viszonyukban, képtelen a sajátosnak, a magyarság nemzeti föladatainak és súlyos problémáinak meglátására is, másrészt óhatatlanul ki van szolgáltatva a nemzet történelmi életvonalából és jelen helyzetéből kiolvasható hivatással és jelleggel ellenkező kritikátlan átvételnek idegenből, amilyen a fajelmélet, fajvédelem, nemzeti öncélúság és hasonlók, amelyeket tekintet nélkül német eredetükre ugyancsak immanens kritériumuk szerint kell megítélnünk. Ha ez logikátlanosságot, ellentmondást tár föl bennünk, nyilvánvaló, hogy a nemzetben, mely szellem, tudat és akarat, zűrzavart, a nemzet fogalmában feloldhatatlan logikai ellentmondást kell előidézniök, s a nemzetinek kiélezését, mindenek fölé emelését célzó elméletek éppen a nemzetet homályosítják el. » Fülep Lajos: *Nemzeti öncélúság*, Válasz, 1934 május.)** Tradíciók és tradíció hordozta értékek összecsaphatnak egymással, össze is csapnak. De a demokratikus cseh jogérzék, a rátarti-kényes lengyel méltóságot, a magyarok kuruc-kávéházi eredetű politikai iróniáját, a pragmatikus-szkeptikus román bölcsességet, az igazságosság mély orosz pátozát magatartásformákként sem egybe nem vethetjük, sem el nem tanulhatjuk, ha ezek népi, vagy urambocsá faji lényegekké stilizálódnak. Hiszen mindegyik fősorolt magatartástípus

* Vö. ehhez még: Szabó Miklós: *Nemzetkarakter és ressentiment*, Világosság, 1981/6, 358-363. o.

** In: *Művészet és világnézet*, ed. Timár, Magvető, Bp. 1976, 157. o. — Az organikus-szeparált elvek modern ál-általánosításának kísérleteiről lásd: Tamás Gáspár Miklós: *A filozófia vigasza*, Híd, 1979 június, 783 sq. o.

mellé más nemzet-jelzőt illeszthetnék, nem volna *nagyon* szokatlan.

Ennek az állítólag örökkévaló és történelem fölötti lényegnek az a funkciója, hogy valamely elit, amely mintegy kívülről megállapítja, saját érdekei és ideológiája szerint a rendelkezésére álló jelképes, emblematicus, ritualizáló, propagandasztikus és manipulációs eszközökkel elterjessze. A történelem változásával az olyan sablonok, mint pl. a szűzies és halálmegvető germán harcos, elég hamar nevetségessé válhatnak, de még az ennél mélyebb meghatározások is többnyire az érintettek megkérdezése nélkül készülnek, hiszen ha a múlt igazolna is valamely viszonylagosan egyöntetű nemzetkarakterológiai *petternt* — és nemzeti karakter valamilyen homályos, bizonytalan, elvont alakban olykor persze föltételezhető —, akkor is, a nemzet vagy némely csoportjai és egyénei akarhatnak mostantól fogva valami *mást* (ahogy néhai barátunk, Bretter György ismert boutade-ja szól: ITT és MÁST). Ebben az esetben a nemzeti jelleg állandóságát hirdető konzervatívok akkor is mondhatják, hogy ezek a csoportok és személyek gyökereiket vesztették, elnemzetietlenedtek stb., ha máskülönben *nem* nacionalisták. A metafizikai halálvágtyól átjárt, megadóan szelíd, vallásos, « mioritikus » román pásztor — a kifejezést a gyönyörű román népballada, *A bárányka* eredeti címéből, a *Mioritából* vonta el Lucian Blaga, a hírneves költő és filozófus — alakja nehezen vonatkoztatható a síkföldi földművesre, hogy a harcias honvédő manapság szintén « mioritikus »-nak föltüntetett változatáról ne is szóljunk.* Ezzel a román nemzeti karakter balkáni-levanti-bizánci színei eltűnnek — pedig, azt hiszem, kár lenne értük —, s a hozzájuk kapcsolódó kultúra (gondoljunk a két Caragiale és Ion Barbu arisztophanészi, rabelais-i, kavafiszi, moréas-i vonásaira) nemzetietlenné minősülne, vagy (s ez gyakrabban fordul elő) a bővérű, nagy étvágyú vitalitás a havasi köd világnézetének válságaként ke-

* Romániában még Nae Ionescu, E.M. Cioran, M. Eliade fasisztoid nemzetmetafizikái is népszerűek.

rül bele a halálos kultúrmorfológiába. Eszembe jut erről, hogy a *Svejket* Fábry Zoltánnak kellett megvédelmeznie kakaskodó cseh sovinsztákkal szemben. — Persze mindez Prohászka Lajos vagy Lükő Gábor tipológiáira is vonatkozhat. — Nemzeti karakter akkor *keletkezik*, ha (ahogy Csoóri Sándor írta *Élet és Irodalom*-beli vitacikkében) a nemzet « közös vállalkozás ». Ez a vállalkozás nincs magától, ezt akarnunk kell, s valamit kell akarnunk vele, azon a minimumon túl, hogy nemzetünk maradjon fenn, tartsa meg hagyományait, legyen független stb. A különbségek ezen a minimumon túl vannak, de ezek a mindenkori — politikai és erkölcsi — különbségek jelentik a nemzeti üntudat mindenkori *tartalmát*, hiszen az nyilvánvaló, hogy aki ezt a minimumot ellenzi, kizárta magát a nemzetből. A reformkor és a szabadságharc alatti Széchenyi-Kossuth ellentét mint *ellentét* része valamennyiünk tudatának, alternatíváival együtt. Hogy melyikük reprezentatívabb ránk mint magyarokra nézve? Világnézet és vérmérséklet és morál dolga. *Problémáink* közössége és folytonossága azonban természetesen a miénk.

Az etnikai-kulturális adottságok nem természetiek — különben nem lehetne őket megváltoztatni, s tudjuk, a vér vízzé válik, az anyanyelvet elfelejtik, az igába beletörök a legbüszkébb nyak is. Aki az embereket hagyományuk, azonosságuk, kultúrájuk választásában (a Renan-féle « naponkénti népszavazás »ban) megakadályozza — akár erőszakkal, akár az előnyökkel édesgető asszimilálással —, bűnt követ el az emberek és szabadságuk ellen. A kultúrák értéke összemérhetetlen, a kollektív és heted-ízigeni bűn pedig erkölcsi abszurdum. (Nem rójuk föl a ma született kis malájoknak, indonézeknek és a többieknek, hogy apáik pogromokat rendeznek a kínai negyedekben. De azért el kellene majd gondolkozniuk rajta...) A nemzeti nyomásra nincs mentség. Semmilyen.

Sok mindenről hitték és hittük, hogy ha *az* megoldódik, akkor a nemzeti kérdés is megszűnik, meg- és föloldódik. Nem lett így. Ne higyjük hát a közvetlenül előttünk álló föladról — a közép-kelet-európai demokrácia megteremtéséről — sem, hogy a nemzeti-nemzetisé-

gi problémák az ő alárendelt mozzanatai lehetnek. Földrajzi övezetünkben sem a demokratikus, sem a tekintélyuralmi rendszerek nem nagyon tudtak ezzel megbirkózni. (Bár kérdéses, mennyiben voltak errefelé egyáltalán demokráciák. S hogy ne csak folyton Gömböst és Teleki Pált emlegessük, hallgassunk meg egy román marxistát, az RSZDP egykori főtitkárát: « ... Ezért vetődik fel másként a demokrácia problémája egészen másként azokban az országokban, amelyekben demokrácia soha nem volt és amelyek fasiszta diktatúrán estek át, mint azokban, ahol a valóban létező demokráciát soha nem fenyegették és még kevésbé rombolták le — főleg ha olyan országokról van szó, ahol a fasiszmus nagy tömegekre támaszkodott, amelyek körében a fasiszta és reakciós-soviniszta gondolkodásmód szélesben elterjedt. Vegyük a mi országunkat például. Volt valaha demokratikus hagyománya? Milyen volt a múltban a demokratikus és munkásmozgalmak befolyása? Hány demokrata értelmiségi mutatkozott nálunk? Egész sajtónkat és egész irodalmunkat nem fertőzték-e meg antidemokratikus és fasiszta eszmék? A munkásosztály hangját, az egész nép hangját nem fojtották-e el? Németországot kivéve hol volt olyan erejű, a tömegekre és főleg az ifjúságra olyan befolyású fasiszta mozgalom, mint a légionáriusoké [a Vasgárdáé]? Hol voltak hozzánk hasonló mértékben magukat demokratáknak nevező pártok, amelyek ostromállapottal, rémuralommal, a dolgozó és kizsákmányolt osztályok minden szabadságának teljes megsemmisítésével kormányoztak? » Lothar Rădăceanu: *Nyugati demokráciát Keleten?* A Szociáldemokrata Párt Központi Oktatási Titkárságának Anyag- és Adatszolgáltatása, Bp. 1947 szeptember, 4. o. — És hát volt németellenes szélsőjobboldal is: Beck ezredes, Metaxasz, Szabó Dezső...)

Sőt: a nemzeti kérdés alapján nem is lehet érdemjegyet osztogatni a rendszernek. A kisebbségi oktatásügy jobban állt a sztálini korszak Romániájában, mint ma. Ugyanebben az időszakban enyhítették a szlovákiai magyarok üldözését, alakították ki a szorbok kulturális autonómiáját az NDK-ban... Tapasztalni pl. Erdélyben, hogy éppen ezért föl-fölbukkan némi nosztalgia az akkori idők iránt...

Kétségtelen: nehéz differenciálni. És a kör is bezárul. az erdélyi magyarok némelyike a Kominform visszakívánójának, a román nemzeti függetlenség értékei iránt vaknak minősül, ami — az etnikumok versengése *tartalmi* elemeinek manipulatív keverésével — újabb társaslélektani indok és mentség a diszkriminációra.

Holott az etnikumoknak nem azért van joguk önaffirmációra, saját intézményekre, autonóm kulturális életre, önálló politikai létezésre, mert valamilyen külsődleges, elvont séma és diktátum alapján *megérdemlik*. Nincs földi bíró embercsoportok *fölött*, aki pálcát törhetne vagy mannát osztogathatna. Ez a földi igazságszolgáltatás korlátozottságának és méltóságának egyaránt a sérelmére volna. Éppen ezért nem kell *tartalmi* érveket fölhozni az egyéni és kollektív emberi jogok mellett. Társadalomlélektani rokon- és ellenszenvet az out-group iránt szemernyit sem nyomnak a latban.

A nemzetek, a különféle etnikai csoportok a történelem, a hagyomány gyermekei. A hagyomány, a nyelv értékeket hordoz, preferenciákat sugall, elfeledett összetartozást, elfeledett küzdelmeket örökít át, az összenézés és vállrándítás, a beszéd és a hallgatás hol hitszegő, hol szolidáris cinkossága. Lehet — miért ne lehetne? —, hogy a mi kultúránk rossz cinkosságokat is görget magával. Ezeket meg lehet változtatni, de akkor és csakis akkor, ha ez a változtatás biztosítja a folytonossághoz és a léthez való jogot. Kultúránk gyökeres bírálatát elvégezhette Széchenyi és Ady, a magyar nacionalizmust lesöpörhette a szellem asztaláról Erdélyi János és Szabó Ervin — de ezt nem tehette Haynau, nem tehette von Bach, nem tehette Clémenceau, nem tehette... et j'en passe. És nem arról van szó, hogy az utóbb említettek *külföldiek*: magyar nemzeti önismeret dolgában van mit tanulnunk Miroslav Krležától. De a magyar kultúra nem okulhat ott, ahol megsemmisül.

Elfogadhatunk okítást mindenfelől. De nekünk is el kell mondanunk azt, amit mi tudunk, méltósággal, szerényen, ügyelve mások érzékenységére is — de félelem és meghunyászkodás nélkül. Bibó István azt írta nem sokkal a háború után, hogy a kelet-európai demokráciára

leselkedő legnagyobb veszély: a félelem. Nem szabad félnünk. Nem igaz az, hogy őszinte szóval rontunk azok helyzetén, akikért aggódunk. Az évtizedes, olykor bizony szégyenletes hallgatás semmit sem segített* És söpörjünk buzgón a saját portánk előtt is: mutassunk példát jog-érzékben, türelemben, emberiségben, szabadelvű és internacionalista gondolkodásban — de nem esetleges és jövőendő nemzeti előnyökre kacsintva. (Ideje volna pl. előbbre lépni a kisebbségi névhasználat és a többnyelvű föliratok ügyében; az előbbit érintő glosszának az *És*-ben kedvező visszhangja volt, de haszna nem sok.) Példá-
san a példa kedvéért kell viselkedni, nem a követők megnyeréséért. A jó önmagának és ellenkezőjének a mértéke — mondhatnánk Spinozát parafrázálva.

Miért vélem úgy, hogy a kisebbségi kérdés *a* magyar kérdés? Az ok igen egyszerű: a dolog mindannyiunkat érint, s olyan *nemzeti* ügy, amelyre csak az internacionalista-demokratikus észjárásnak van receptje. Itt az önzés minden tartaléka és hitele kimerült. A magyarság megmutathatja, hogy képes-e megszólaltatni azt, ami fáj és amit elhallgattak. — Szolidaritásunk minden emberé, de a dolgunk ebben csak ennyi: a nálunk élő nem-magyarokat és az odaát élő magyarokat megvédeni. Bizonyítható, hogy az egyik nem megy a másik nélkül. A demokratikusan gondolkodni nem tudó sovinszta mérlecskél-
ni fog: azt mondja majd, hogy az itteni kis gondokat nem szabad egy mondatban emlegetni az amottani tragédiákkal. Téved; mert amit követelnünk kell, az itt és amott csak egy lehet. S ha ezen az igazságos mérlegen mások találatnak könnyebbnek: annál jobb nekünk — ám ez nem a sovinszta érdeme. Egy néhai gyakorló politikus igen jól értette ezt: « A huszonhat éves ellenforradalom iskoláinak neveltjei... nem bírják el a *legnagyszerűbb emberi kincset, a szabadságot*. Főként azért nem, mert *a szabadság közkincs*, márpedig mit ér az a kincs, amely-

* Erdélyről igazán okosat két régi útirajz mond: a Német Lászlóé (*Magyarok Romániában*) és a Csécsy Imréeé (*Világos pillanat*).

ből mindenkinek jut? » (Kéthly Anna: *Nevelés a szabadságra*, Szocializmus, 1945/3-5, 132. o.)

A magyar Országgyűlés 1849 júliusi vitájában mondta Szemere Bertalan: « Engedtetsek meg minden népeknek a nemzeti szabad fejlődés. A nemzetiség nem cél, hanem eszköze a szabadságnak, mint a szabadság nem cél, hanem eszköze az emberi és polgári tökéletesedésnek! » (Idézi Kovács Endre, 361. o.)

Százhusz évvel ezelőtt Kossuth a Duna-konföderáció tervében — 1861-ben, tehát már akkor későn —, a nevezetes 11. pontban kifejtette egy elviselhető kelet-európai nemzetiségi politika, lényegében egyfajta kulturális autonómia máig kívánatos, minimális programját (a szöveget lásd pl. Szabad György: *Kossuth politikai pályája*, Kossuth/Magyar Helikon, Bp. 1977, 186. o.) 1872-ben Deák a következő igen egyszerű, ám megfontolandó megjegyzést tette a parlamentben: « sehogysem tudom megegyeztetni az igazsággal azt, hogy az állam... egyedül és kizárólag csak egyik nyelvű és nemzetiségű nép számára költson a közös adókból. Erre nézve én azt gondolom, hogy vagy mindegyikre, vagy egyikre sem. » (Idézi a *Magyarország története*, 6/2, Akadémiai Kiadó, Bp. 1979, 1356. o.) Kossuth terve kései volt, Deák megjegyzésének nem lett fogantaja, Eötvöst jószerivel ma sem értik. Baj lett belőle — tudjuk —, jókora. Megszívleltük a tanulságot? Lehet. A mai tanulságokat megszívleli valaki? Reméljük. Nem kevés forog itt kockán. Láthattuk Kosovóban.

Ha képesek volnánk önzés nélküli együttérzésre, gyűlölködés nélküli szilárdságra, szalmaláng és hűhó nélküli segélynyújtásra, himpellér melldöngető sandaság nélküli bírálatra, hideg cynizmus nélküli analízisre, érzélgés nélküli részvételre, mánia nélküli kitartásra, vaskalaposság nélküli pontosságra, hőzöngés nélküli igazságszeretetre, önimádat nélküli önérzetre, önutálat nélküli szerénységre, elbutulás nélküli óvatosságra, primitív fortély nélküli okosságra, relativisztikus züllöttség nélküli szabad szellemre, ásatag vidékiség nélküli -kelet-európaiságra — nos, akkor tisztulna a helyzet, s nem éreznénk mi, a kevesek, akik (nem jóstehetségüknel, hanem élettapaszta-

latuknál fogva) tudják, hogy mi készül, azt, hogy a gyufa a kanóchoz közeledik.

« A magyarok — írta Széchenyi — voltak azok, kik miután Felségednek elődei őket az osztrák státusmozaikba kegyesen felvenni méltóztattak, soha nem tudtak engedelmeskedni, mint Felségednek többi becsületes juhái és berbécsei; ők okozták mindiglen, hogy Felséged az egész közbirodalmat nem fejthette ki tökéletes virágzásra, és most szinte a magyarok azok, noha tökéletesen le vannak dorongolva, kik oly merészek Felségedet petíciókkal sértegetni, és kik közt még mindig mutatkoznak oly szimptomák, melyek bennem nem csekély aggodalmat gerjesztenek. És ugyanis a csörgőkígyó minden mérgé mellett éppen nem veszélyes; Amerikában a kisgyermek is lekacagják, és pedig mert olyan nagyon ostoba, hogy a szamár mindig csörög, mielőtt harapna. A magyarok azelőtt mindig és erősen csörögtek, méreg ellenben, tudja az élő Isten, legkisebb sem volt bennük. A sok akasztás, lepökés, lealázás és mindennemű indignitások következtében csörgésük megszűnt. Most már éppen nem csörögnek, de kérdem, nem támadt-e viszont bennük méreg, mi nem lehetetlen, sőt hihető, mert mint mondják, az aqua tofana nem egyéb, mint halálíg csiklandozott és kínzott emberi teremtésnek elmérgesült tajtékja. » (*Nagy magyar satíra*, in: Gróf Széchenyi István *Döblingi irodalmi hagyatéka*, II, ed. Károlyi Árpád, *Összes Munkái*, VIII, Athenaeum, Bp. 1922, 305 o. sq.)

A magyar kérdés párszor már megmérgezte Európa levegőjét. Ne legyünk olyanok, mint a Bourbonok: tanuljunk és felejtünk.

UTÓIRAT

Három magyarországi folyóiratnak ajánlottam föl közlésre ezt a tanulmányt. Nomina sunt odiosa. Nem közölték persze. Ezúttal nem is neheztelek: az államosított sajtó nyomdafestékkal s az ebben foglalt áldással illetett közleményei ha már nem is számítanak mintegy hivatalos kommunikének, mint az ötvenes években, bizonyos mértékig áldozatai is a nyilvánosság adott helyzetének: a közönség azt hiszi, hogy minden, ami megjelenik, a Hivatal egyetértő cinkosságával lát napvilágot — a közönség akkor is azt hiszi, ha ez nem igaz; azokról az írásokról is azt hiszi, amelyek miatt kitörik a szerzők és szerkesztők nyakát. Az államosított sajtó bizonyos fokig kénytelen osztozni ebben az előítéletben, hiszen csak nagyon bonyodalmasan határolhatná el magát tőle, másrészt pedig a Hivatal sem bánja, ha az ellene irányuló bírálatokat az ő liberalizmusának érdekéért könyvelik el.

A helyzet bizonytalan: de a tanulmány közlése miatt biztosan nem maradna el a román és a csehszlovák nagykövetség ejnye-bejnyéje. Hogy ettől meg miért kell annyira félni? No de ez már nem az én dolgom.

Az egészben az a legfurcsább, hogy egyáltalán nem vehetem biztosra, hogy az írásomban olvasható elemzések és javaslatok nem találkoznak a kormányzat illetékeseinek egyetértésével. Csak *a nyilvánosságot* kell a dolog megtárgyalásából kizárni. Az értelmiségi lehet a kormányzat ún. sűgője, de a politika igazán fontos kérdéseiben mint magánember nem teheti közzé véleményét. Különösen, ha külpolitikáról van szó. Hiszen voltaképpen azt sem tudom, hogy az általam javasolt lépéseket nem tette-meg máris a magyar kormány. Ha tett is ilyet, nem mukant róla. Több mint hatvan évvel azután, hogy Lenin bejelentette a titkos diplomácia végét, gyakorlatilag semmit nem tudunk « a létező szocializmus » országaink külkapcsolatairól, csakis akkor, ha már a háború sincs megszűnt. Ha egy kicsit higgadtan mérlegeljük a kérdést, nem ejthetjük el a föltevést, hogy a kormányzat jóval többet tud és talán tesz is annál, mint amit mutat. A látszat

azonban az, hogy a kisebbségi kérdésben a jelenlegi magyar kormányzatnak egyszerűen *nincs* politikája — ami viszont, lássuk be, még mindig jobb, mint a Horthy-korszak lelkiismeretlen és agyalágyult határrevíziós kapkodása.

A hallgatás — vagy legföljebb féligazságok félig őszinte pedzegetése — senkinek sem használ, csak a mindig ugrásra kész sovinszta jobboldalnak, itt és amott. Ezért tartom mindenféle szempontból számárságnak azt, hogy írásomat nem nyomtatták ki.

Írásomban igyekeztem betartani bizonyos illemszabályokat, amennyire az igazság sérelme nélkül tehettem. Elsősorban azzal, amit elhallgattam.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának egyik 1931-ben kelt dokumentuma szerint « Magyarországon a nemzeti kérdésnek három területe van. 1. Magyarország nemzeti függetlenségének és önrendelkezésének kérdése; 2. a Magyarországtól elszakított mintegy hárommillió magyar kérdése és 3. a magyarországi nemzetiségek kérdése » (idézi Kővágó László: *A kommunisták és Trianon*, História, 1981/2, 8. o.). A fölosztással egyetértek. Írásomban az 1. pontot nem érintettem és a 3. pontra is csak célzást tettem. Pedig ehhez kapcsolódik mondanivalóm egyik leglényegesebb része.

Magyarország nemzetiségi politikája egyáltalán nem mindenben és föltétlenül jobb, mint szomszédainké. Magyarországon a legtöbb nemzetiségi iskola kétnyelvű, sőt, nemzetiségi iskolaként tartanak számon olyan oktatási intézményeket is, ahol csak magát a kisebbségi nyelv tantárgyát oktatják kisebbségi nyelven — ez az a perspektíva, amelyet Erdélyben minden magyar kétségbeesetten és fölháborodva utasít el. Sőt: Magyarországon ma kb. annyi német él, mint Romániában. A romániai németeknek van két napi- és két hetilapja, két havi folyóirata, két színháza, német tannyelvű evangélikus teológiája stb. stb., a magyarországi németységnek önművelésre nincs egyebe, mint a *Neue Zeitung* c. olvashatatlan makulatúra. A különbség ugyanis nem a két ország nemzetiségi politikája között van.

A különbség « csak » az — és ezt nem lehet (diplomáciai megfontolásokból) megírni —, hogy a magyarországi nemzeti kisebbségek egy viszonylag tűrhető világban, viszonylag türelmes légkörben valóban képesek önmaguk kifejezésére, *saját életük* élésére; ezzel szemben az erdélyi magyarság létében is fenyegetve érzi magát az általános nyomor, zűrzavar, terror körülményei között, egy tébolyodott zsarnokság bűnbakjául kiszemelten. Miközben a Főtítkárs-Elnök-Főparancsnok, röviden: a Főnök « munkalátogatásainak » nevezett egész napos össznépi díszszemlék alkalmával százezrek hurráznak a fő-fő tapsoncok parancsára — és állnak a gyárak —, az éhség, a rémület, a « személyi kultusz », a hazugság, a butítás, a besúgás, az uszítás üli torát; Pétain és Salazar, a latin fasizmus kárpát-dunai utódainak hatalmát semmi más nem igazolja, csak az egyelőre még nem létező magyar veszély — amelyet csak az igazolás végett kiagyalt sovinszta őrvjögés idézhet föl. Ha Romániáról beszélünk, le kell mondanunk az európai racionalizmus fogalomkincséről. Ki hinné el, hogy politikai gyakorlattá válhat az egész lakosság módszeres és szüntelen vegzálása? A rendszer szinte kaján gonoszsággal zúzza szét saját gazdasági bázisát, mintha gúnyolódna a megalázott nép végtelen tűrőképességén; nem is biztosítja magát mással, csak a szélsőséges klerikofasizma értelmiség ideológiai lekenyerezésével, az átfogó spiclihálózattal és a militarizálással, no meg a teljes gazdasági csőd okozta apátiával. És hát az Elnök, a Nagy Férfiú sokak szemében szabadsághős, mert valamelyik csicskása olykor a Szovjetunió ellen szavaz az ENSZ-ben. Együtt — időnként — olyan egyéb szabadsághősök pucserjaival, mint Pinochet vagy Kim Ir Szen. Minta a világpolitika ilyen kétszerkettő volna. Mintha a kosovói albán kérdést aszerint kellene mérlegelnünk, hogy gyűlöljük Enver Hoxha undok diktatúráját és sokra tartjuk Jugoszlávia részét az európai ún. egyensúlyban. Ez a kávéházi realpolitika a sortűzre is igent mond, ha ez sematikus ellendrukkerságának kedvezni látszik, s csak annyiban különbözik az igazi realpolitikától, hogy a kávéházi konrádnak semmi haszna belőle.

Legyünk tisztában vele: ha a Főnök, a Nagy Román

Vezér nem éppen a magyarokkal szórakozna, hanem mondjuk a hettitákkal, akkor nálunk sokan a keblükre ölelnék, ahogyan Dubcek és dr. Husák rezsimje között sem tesznek — sovén alapon — különbséget. A nacionalista jobboldal azért ellenzi a mások zsarnokságát, mert őszinte: a *saját* parancsuralmát akarja. S ha ez eddig nem derült volna ki, most szólok: a nacionalistákkal nem árulok egy gyékényen. A román politikai rendőrség ennek ellenére pontosan tudni vélte, mit művel, amikor nemkívánatos személyként kiutasított a Román Szocialista Köztársaságból.

Az erdélyi magyarok természetesen fontosabbak számomra másoknál: hozzájuk tartozom. Csak ezért. Jogot, igazságot, fölszabadulást, békességet azért követelhetek számukra, mert ezt morálisan jónak tartom. S azért teszem főleg velük kapcsolatban, mert amit örökségül kaptam, az a dolgom. S mert itt élek, egyenlő jogokat fogok követelni a magyarországi cigányoknak s akinek majd kell.

Harminc évet töltöttem Erdélyben. Összefoglalásként csak olyasmit mondhatok a nacionalizmusról, mint szegény Iulianus: átéltem; megértettem; elítélem.

Budapest, 1980 június - 1981 június.